

УКРАЇНА ТА І. МАЗЕПА НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «EUROPAISCHE FAMA» В 1706–1709 РР.

Переклад та коментар **Володимира Дятлова**

DOI: 10.5281/zenodo.5207528

© В. Дятлов, 2021. CC BY 4.0

Попит на популярні історичні твори спонукав публіциста і письменника Філіпа Балтазара Сінольда, знаного ще як Шютц (1665–1742), започаткувати доволі успішний журнал «*Europaïche Fama, welscheden Zustand der vornehmsten Höfe Europa sent decket*», який проіснував із 1702 до 1735 рр. Видання належить до перших на той час історико-публіцистичних журналів, які почали набирати популярності у європейському медійному просторі. Прагнення автора, як він сам декларував, писати історію через призму християнського світогляду давало можливість ставати над національно-етнічними принципами й розглядати Європу як єдине християнське тіло. Можливість дізнатися, що говорять публічно і за зачиненими дверима європейських дворів, урядів, уже сама по собі провокувала зацікавленість публіки. Привабливість журналу підтримувалась літературним стилем, яскравими образами. Для того, щоб забезпечити цілісність сюжетів, «Європейська фам» зверталась до опису подій у попередніх номерах і продовжувала розвивати ці сюжети в наступних. У кожній історії мали бути драматичні миті, які посилювали напругу й цікавість матеріалу. У журналі описували події, що називається, за гарячим слідом, із яскраво вираженим публіцистичним забарвленням. Матеріали цього часопису надалі використовували автори систематичних історичних описів, які можна кваліфікувати як «книжкові театри».

Ключове слово *fama* у назві журналу певним способом визначало програму цього видання. Це поняття, яке вживали ще за часів Античності, набуло багатьох значень¹. В епоху раннього Просвітництва *fama* стає важливим складником публічності й громадськості, відображенням усього комплексу розмов, обговорень, чуток навколо актуальних і гострих проблем, що концентрували в собі громадські думку². У більшості випадків *fama* означала «голос» громадськості певної країни, континенту тощо. Часто цю назву використовували для визначення «слави», прославлення певної події, або героя чи героїчної епопеї. Такою була журнальна хронічка під назвою «Шведська фам», видана за гарячим слідом походів Карла XII³. Видавали також «наукові фам», регіональні тощо. Іншими словами, на основі цієї метафори говоримо про феномен, який можна визначити як «журнальний альянс». «Голоси» мали свою систему організації новин з певною аналітикою та гострими коментарями, часто з чітко вираженим

¹ Heike Johanna Mierau, 238 242 243 Латинське слово *fama* мало різну семантику і вже за часів Античності охоплює різні смисли, починаючи від поголосу, пліток, чуток, розмов до визначення слави. Hans-Joachim Neubauer, *Fama. Eine Geschichte des Gerüchts*, Berlin, 1998. 22009. 18) *Fama. The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe*, hg. von Telma Fenster/Daniel Lord Smail, Ithaca 2003. 19) Heike Johanna Mierau, *Gerüchte als Medium der Grenzüberschreitung*.

² Heike Johanna Mierau, 238.

³ *Schwedische Fama welche den Zustand Ihres Königl. Majestät Caroli XII. auß glaubwürdiger Nachricht kund machet* Johann Ehrenfried Zschackwitz. 1711–1712. [Jena]; T. I. 1–12

політико-пропагандистським присмаком, що використовують історичні книжкові «театри»⁴.

Журнал у програмних статтях обіцяв давати об'єктивну картину подій, неупереджено ставитись до їх учасників. Однак, уже з перших номерів він стає одним із важливих і впливових учасників політичної і пропагандистської війни, яка відбувалась навколо постаті гетьмана І. Мазепи та України. Саксонський видавець не приховує того, що він є прихильником політики свого курфюрста, польського короля Августа II Сильного і палким противником «шведської» партії. Саме цим зумовлене його ставлення до гетьмана І. Мазепи. У 1706 р. в журналі опублікували справжній панегірик про українського гетьмана, «видатного» і «славного» героя, здатного своїм втручанням вирішити польську «смуту». Після переходу гетьмана на бік Карла XII на сторінках видання подають характеристику в руслі російських пропагандистських штампів, жадібного до грошей «зрадника» і відступника. Не зважаючи на пропагандистську забарвленість, цінним є аналітичний огляд подій на всьому європейському континенті, намагання визначити ключові моменти Північної війни та Війни за іспанську спадщину. Так, на сторінках журналу під рубрикою «Із Польщі» подають опис того, що відбувалось на різних «театрах» військових дій: в Україні, польських землях та балтійському регіоні.

* * *

1706. Т. 25. С. 51–60.

Із Польщі.

Справи йдуть нещасливо у тій країні, у якій [править] малолітній король, однак той король є нещасним, піддані якого одні нерозумні, а інші – зрадники. Малолітньому королю достатньо допомагати добрими порадами, однак дії, за допомогою яких можна подолати зраду свого власного народу, потребують багато зусиль і великої мужності, оскільки вони більшою мірою замішані на крові. Достеменно не відомо, коли в Польщі настали саме такі часи. Оскільки сталося так, що війна проти шведів, яка розпочалася з порушення польських кордонів, в останні роки через багато причин, яких тут не торкаємось, протікає не дуже вдало й виявила багатьох зрадників, зокрема такого, як старий кардинал Радзівовський, який скористався нагодою, проявив усю ненависть, яку він постійно мав проти свого законного короля, однак через страх приховував її, і з відвертими ворогами цього королівства розгорнув кампанію відкритої ганьби і шкоди проти своєї вітчизни.

Цей примас регні і ультимус завжди підбурював законслухняних людей і має задоволення від всіх нещасть Його Королівської Величності не тому, що йому не була відома надзвичайна корисливість цих дивних панів, а через те, що, оскільки абат де Полін'як вже отримав від принца Конті гроші, однак даного слова не дотримався й таким способом не повертає обіцяну решту, яку приховав у свої освячені глибокі кишені.

До того ж, якщо окремі роди успадковують тяжкий спадок, то в такому разі, здається, чи не всі Радзівовські в Польщі безсовісні й невірні своєму королю. Тому, чи не здається, що шведський король Карл Густав не зайшов би 1655 року так глибоко в Польщу, як би його не заманив великий магнат пан батько, тодішній підканцлер Радзівовський, і відшматував більшість Польщі від її законного короля, користуючись тим, що він мав надзвичайну довіру в короля та його дружини, однак він сам хотів мати надзвичайну владу.

Те, що батько робив погано раніше, сьогодні продовжує його можновладний син. Тому ця нещасна родова пляма від всього чесного духовенства одразу далася взнаки, оскільки король шведів через іншу зраду прийшов крізь Литву, завдяки родичам, це відбувалось через посадовців, із якими кореспондувалися,

⁴ Nachrichtenformung in der Europäischen Fama (1702–1735) – Fallbeispiele zu Funktionen und Leistungen der historisch-politischen Zeitschrift in der Frühen Neuzeit.

проводили всі засідання сенату й засідання сеймів так, щоб начебто готували країну до кращого, але знищуючи її через свої махінації, і день і ніч вони студіювали латиські ораторії, які він бажав виголосити перед шведським королем, коли той вже досяг до Праги, а там недалеко й до Варшави.

Кожний, хто знає чемних священників, мав підтримку від них і від багатьох конференцій лише найгірше. Ніхто, однак, з них не наважувався прирівнювати себе до святих тими несвятими думками, так що він сам звеличив себе самого, і давав багато пропозицій до детронізації, які він разом з іншими всілякими зрадниками до своєї вічної ганьби робив за наказом короля шведів, який зайшов настільки далеко, що тепер з воєводи Познані, графа Лещинського створили й утримують метафоричного короля і дали йому ім'я Станіслава I⁵.

Цей король прибрав собі багато земель і не зміг би зробити нічого поганого, як би він не годував утопіями сеймові стани, тому що вони, як я чув, ще раніше ініціювали й готували вибори для того, щоб мати нового голову. Його суверенність ніколи нікого не турбувала, тому що потрапили в погане рабство у шведів, а із його срібної корони, яка виготовлена справді як комічна, можна легко побачити, що він є всього лише срібним, а невдовзі може навіть стане дерев'яним королем. Філіп Бонус, відомий як герцог Бургундський, одного вечора пішов на вечірню прогулянку й побачив у провулку селянина, який після броварні зовсім втратив розум. Цього селянина він розпорядився віднести до герцогського палацу, а вранці його кавалери служили йому і переконували його, що він великий пан. Селянин щиро, всім серцем повірив у все це, тому що про це казало багато людей, і він при новому стані став багато їсти і багато пити, і зовсім не працював. Декілька днів тривала ця комедія, а потім дали селянину знову напитись до нестями, і віднесли на місце біля броварні й там залишили його; після того, як він прийшов до тями, то сприйняв усе це як солодкий сон. Я не хотів би продовжувати різні приклади, не відкидаю, що воєвода Познанський, мабуть, добре випив горілки, як нідерландський селянин, я сподіваюсь ще дожити до того, щоб побачити його при падінні, завдяки чудодійній імпресії йому не зовсім або не дуже пошкодило розум, коли він прокинеться від сну і зрозуміє, що носить дерев'яну корону.

Правда, то велике щастя для цього фальшивого короля Станіслава, що якийсь професор, як кажуть, вирішив захищати його пером, і довести законність його трону, який ще досі невизнаний. Згадана ця шкільна ясновельможність без сумніву поїла на пустий шлунок померанської шинки і через нудоту їй запаморочило голову так, що вона навіть під носом нічого путнього не може побачити, та й що може іншого побачити чоловік, який у молодості був інформатором поліції, він навіть неполітичні перипетії ледь здатен зрозуміти. Тому, якщо зараз у Передній Померанії віднайнуть колодязь із цілющою водою, яка лікує всі хвороби, то я хочу дати пораду цьому латинському ад'ютанту короля Станіслава, щоб він свій мозок пролікував і додав цієї цілющої води у свої чорнила, щоб далі його писання були дещо розумнішими, ніж до цього.

Про великих світу сього слід говорити поважно й чемно, а приватній особі, яка бачила короля хіба що на мідній дошці, ніколи не оволодіти тим, щоб ґрунтовно осягнути державні справи, навіть, якщо вона використає сто окулярів. Можливо, професор дотримується максими, яку в XVI столітті висловив Карлштадт: «Я теж хочу бути великим», а запам'ятався лише через ганебні справи, як згадують того, хто спалив храм Діани, він також не здатен написати нічого іншого, оскільки не розуміє всієї делікатності тонкої матерії. Великі пани, як відомо, мають довгі руки й можуть не лише зламати неповажні пір'я у будь-яких місцях, а й здатні перекреслити кривавими чорнилами твори, у яких виявлена неповага до них. У Саксонії про короля шведів досі говорять і пишуть з великим респектом і тим самим несуть провинку за те, що у шведській диспуатації відбувається

⁵ Станіслава Лещинського обрали королем 13 липня 1704 р. Король Август II Сильний змушений був зректися польського престолу на користь Лещинського.

щось подібне, і не втручаються у ніякі справи ті, які спільним розумом мають зазирати далі за обрій. Колегія цих мужів навіть нічого не заперечує й таким робом дримає, поки диспуція отримує гроші, робить це для того, щоб щось заслужити, а в президії також не шукають нічого путнього; а може, пан професор без тямля задумав одним твором підготувати з себе майбутнього державного міністра, оскільки я чув, що він має надію, або ж докладає зусиль до того, щоб раніше позбавитися від тяжкої шкільної роботи і прислужитися при дворі. Тим більше, що він здатен для А В С влаштувати критичний історико-моральний диспут з літерою І, а особливо дати знання в царині історії, тому що багато таких людей у світі, імена яких закінчуються на І, та, які небагато тямлять, як, наприклад, Радзіховський, Лециський, Рагоцький і тьма інших.

Одним словом, ця [польська] справа, яку можна вирішити не пір'ями, а клинками, і скоро можна буде дізнатися, чи зможе Польща з усім цим справитися за московитської, козацької або шведської допомоги. Відтак, після того, як Його Королівська Величність Польщі не побажав залишатися в місцях, наповнених крикливими невірними зрадниками, а зі своєю коронною і саксонською арміями відправився до Ярослава з тим, щоб там відбулося з'єднання з московитами й козаками. Згадані козаки перебувають під командуванням їхнього гетьмана Мазепа, який, завдяки своєму розумному правлінню і великому військовому досвіду, вже завоював славу у всьому світі. Однак не слід думати, що він народився й виховувався серед козаків, він польський шляхтич родом із України і змолоду зростав при дворі короля Казимира як паж. І тоді, і зараз у Польщі всі пов'язані один з одним, унаслідок цього король не дуже довіряє магнатам, а магнати королю, так, що той Мазепа як кмітлива голова мав найкращу можливість навчитися багатьом важливим державним речам, і які йому стали в пригоді в майбутньому. Перше випробування він пройшов у козацькій війні. Справді, виявилось, Мазепа доволі швидко збагнув, що в Україні всілякі добродії готові були завжди розпочати війну і діяли зазвичай доволі жорстко, то він змушений був дивитися в обидві сторони, й особливо при польському гетьмані його персона набула такої ваги, що той довіряв йому найважливіші справи і насамкінець доручив посольство до татарського хана, дружба з яким йому була дуже необхідна. Мазепа робив усе вправно, хоча при поверненні його взяли в полон козаки, однак у цьому полоні для нього все обернулося доволі щасливо. Ніхто власне не може точно сказати, чи добровільно, чи під примусом він вирішив залишитися при цьому народі, однак точно відомо, що він далі здобув високий авторитет при гетьмані Іванові Самойловичу, якщо не вищий, ніж при польському; при ньому [Самойловичу] він виступав як справжній таємний секретар і камергер, повноваження якого на цьому місці були настільки значними, наскільки було можливо поєднати їх в одній персоні. При всьому тому Мазепа виявився не тільки розумним, а також, коли настав час битви, він тримався хоробро і став завдяки цьому спочатку генерал-лейтенантом, а потім, після Самойловича, коли той через різні причини отримав відставку, став замість нього гетьманом. На цій посаді він старався укріпити кордони проти Татарської імперії і побудував [фортецю] Самару. Наступного року разом з московитами він взяв в облогу Перекоп, однак не став його захоплювати. Незважаючи на те, що московитський командувач принц Голіцин поставив на ноги армію, чисельністю понад 500 000 осіб, він проявив до турків і французів страшну нерішучість, так що не лише прогав там марно гарний час, а також при відступі велику частину свого народу загубив через самим же спалені дикі степи. Усе це кмітливий Мазепа бачив на свої очі, і, застосовуючи сміливі та неординарні рішення, здебільшого в складних умовах вивів своїх вояк зі степів. Після того Казі-Керман, Таванськ, Шінгерей і Ослам-город змушені були, на жаль, від нього передати туркам, щоправда Казі-Керман, настільки добре ним збудований і укріплений, на підставі укладеного у 1699 році миру знову повернули назад. Через зазначені втрати турки дуже часто платили йому, так що тепер на нього покладають багато надій, що він ще має проявити свою хоробрість і принесе до служби Його Королівський Величності Польщі багато доброго.

1708. Т. 81. С. 685–686.

Здається, невдовзі настане той час, коли це королівство вже досягне піку своїх нещастя, оскільки воно й так уже потерпає від трьох страшних кар, а саме: війна, епідемія і дорожнеча. Крім цих гострих різок, є ще одна: страшна нужда населення цієї країни. Я вже не пам'ятаю, скільки років триває війна один з одним, і, коли було влаштовано цю страшну плаху, і, здається, вже щастям серед усього цього нещастя є те, щоб побачити, коли вже обидва згадані вище гвалтівники країни нарешті зйдуться й закінчать цю прокляту сумну гру. Епідемія настільки гостра майстриня, що вона разом знищує і солдатів, і мешканців, а коли до неї приєднується голод, то солдати організовано відступають від цього ворога. А шляхетні люди, міщани й селяни залишаються на пласі до кінця. Для них лише смерть дає відпочинок, коли їм уже не страшні контрибуції, покарання і знущання, коли у війні вони не бачать нічого іншого, крім того, що можна назвати мертво життя або жива смерть. Однак деякі з них виживають, а відтак знаходять можливість після цієї чистки знову збиратися до нового життя й задовольнитися тим, що залишилось після війни, чуми і голоду.

У серпні мали відомості зі шведського табору про те, що король шведів усіляко намагається організувати переправу через Дніпро й очікує через декілька днів прибуття до себе генерала Левенгаупта. Тим часом зі шведської штаб-квартири під Могильовим 26 липня надійшли відомості про нещодавню битву під Головчиним. Раніше, у попередній частині, починаючи зі сторінки 613 і на наступних сторінках, уже згадували про такі обставини: там полягло до 3000 московитів; король шведів із двома ескадронами після того, як він переправився через глибокі болота, рішуче напав на ворожу армію і всіма залпами посіяв паніку, так що лівий фланг змушений був відступити; потім драбант⁶, 200 драгунів напали на праве крило й спричинили там повне сум'яття, так що ворог рятувався втечею на Русун і Блітц. У шведів на полі болю полягли генерал-майор Врангель, квартирмейстер Валтроп, генерал-ад'ютант Гірта, 8 драбантів, 15 ротмістрів і капітанів, 12 лейтенантів, 27 прапорщиків і 265 рядових. Гвардії полковник, фрайгер двора⁷, старші лейтенанти Шпарр і Врангель, майор Грізбах і 828 офіцерів і рядових були поранені. При цьому у ворога захопили 12 одиниць зброї, 100 коней, децю з амуніції. Король сам особисто брав участь у наступі і потрапив у велику халепу, коли пострілом під ним убили коня.

Нарешті шведська армія переправилась через Дніпро й залишила у своїй колишній штаб-квартирі Могильові страшну дорожнечу, тепер там шефель зерна коштує 25 гульденів. Згадана переправа через Дніпро відбулась 15 серпня, а 16 і 17-го полки вже були на марші, 19-го був день молебну.

Однак так тривало недовго, потім штаб-квартира московитів була розташована в трьох милях поблизу від них. Шведські авангарди перебували буквально у півмилі від ворожих дозорів. Здавалось, що ось-ось обидві сторони знову зіткнуться один з одним. Однак так було до того, поки король шведів 28 числа того ж місяця не зіткнувся з декількома калмиками й не розпочав пробиватися далі. Цар 18 липня знову прибув до армії. Тепер пишуть із московитського табору під Могильовим на Дніпрі, що після останньої битви зі шведами їхня армія розташована таким способом, що на них важко нападати, їхній табір настільки укріплений, що нагадує справжню фортецю. До того ж він має постійний підвіз харчів, тоді як шведи їх отримують дуже дорого. Слід додати, що на річці Дон піднялися заколотники, однак більшість серед цього повсталого люду загинуло, у цьому бунті звинуватили їхнього ватажка на ім'я Булавін, після чого він сам застрелив себе з пістоля. Після цього його тіло переправили в Азов, де губернатор Андрій Апраксін відрубав йому голову для того, щоб відправити її в Москву. Пізніше депутати тих заколотників, яких вони направили до турецького двору, були піймані московитами й ними знищені. Його Царська Величність підрахував, що за-

⁶ Лейбгвардійці.

⁷ Фрайерр – придворний титул, що дорівнював титулу графа, князя і герцога.

колот став йому приблизно у мільйон рейхсталерів, щоб мати можливість утримати 20000 осіб, яких Його Царська Величність направив на Дон проти заколотників, відтепер він міг зміцнити головну армію.

1708. Т. 82. С. 762–763.

27 серпня шведи знову вирушили зі свого колишнього табору й організували марш таким способом, що в кінці місяця розташувались біля Зенькової, хоча там вони зустріли з боку Дніпра 100 ворожих драгунів, яких швидко відігнали й там влаштували понтонний міст. Після того шведська армія тиждень відпочивала на цій річці і займалась поповненням запасів харчів, далі пішла в напрямку [річки] Сож, московитська армія також вирушила від Гірок і слідувала збоку від шведів. Зі шведської сторони часто чути, що вони йдуть прямо до міста-резиденції Москви. Однак московити продовжували перебувати поряд і влаштовували справу так, що на них важко було напасти, крім того, від Новгорода-Сіверського понад 100 миль вони могли пройти до згаданої столиці й форсувати річку Ока біля Калуги, течія і глибина якої така ж, як у Дніпрі. Також Його Царська Величність перебуває біля головної армії, тоді як принц⁸ залишився в Москві й керує там цивільними й військовими справами; наказано було зруйнувати деякі села в Польщі, оскільки володарі деяких із них напали на московитських офіцерів під Трунке тоді, коли вони спали, їх там порубали. Для того, щоб повністю справитися з ворогом, було наказано на їхній власній землі спалити декілька містечок. Водночас мешканців, після того, як Його Царська Величність наказав не всіх їх розстріляти, зібрали всіх разом і з його великої милості відправити на Смоленськ. Тим часом хотіли отримати 10 вересня певні відомості про те, чи мають шведи атакувати головну московитську армію і розбити її, однак у листах із московитського табору, що надійшли, нічого про це не говорили, а, навпаки, запевняли, що шведи скоро змушені будуть повернути назад до Польщі, в такому разі московити будуть наступати їм на п'яти, однак цим відомостям не можна було довіряти. Тоді ж стало відомо, що московити під командуванням генерала Баура напали на корпус Левенгаупта на вузькій і болотяній місцевості і нанесли удар з поля, до того ж туди підійшов князь Меншиков, так що з обох боків було пролито багато крові. Немає ніякого сумніву в тому, що московити отримали там велику перевагу, натомість, на жаль, ми змушені про перебіг цієї акції через нестачу подробиць і без знання всіх обставин повідомити зараз досить стисло.

1708. Т. 83. С. 837–848.

Із Польщі.

Між графом Левенгауптом і московитами відбулась битва, про яку коротко згадували в попередній частині на сторінці 763. Пізніше московитський генерал-ад'ютант Брюккенталь передав нам подробиці. Після того, як король шведів мав невдалу сутичку під Озерною Напата і мав 21 вересня втрати під Гадзіном від генерал-майора Маккельбаха, він цього разу впродовж двох днів пішов правильно: Вільно, Лодзь; відповідно король мав намір дійсно перейти через цю річку під Кричевим і Лавенсат в напрямку Лукревини й досягти аж до Почепа. Оскільки його армія була стомлена й усе більше потребувала негайного поповнення запасів харчів, а левенгауптський корпус, що мав понад 8000 возів із провіантом та амуніцією з Ліфляндії та Курляндії, мав невдовзі підійти, але ще був далеко, то король залишився почекати цей корпус, щоб запасами надовго забезпечити свою армію. Оскільки генерал Левенгаупт зі своїм походом не поспішав і переправився під Шкловом через Дніпро, він сподівався швидко обігнати Його королівську Величність. Тоді ж цар, після проведення необхідних приготувань, для того, щоб перешкодити цим намірам, передав фельдмаршалу Гольцу чіткий наказ: якомога сильніше заблокувати короля шведів, тоді як він сам нападе на корпус Левенгаупта зі своїми 10 полками кінноти й шістьма батальйонами. Після того він 8 чис-

⁸ Царевич Олексій.

ла того ж місяця вийшов на берег невеликої річки Реста впритул до шведів, де вони мали поповнити багаж, однак продовжили свій шлях до села Лісна, куди ще доставили тільки 7 тюків. Тут надвечір цар наказав своїй армії бути на ранок готовими до походу для того, щоб напасти на шведів; наступний наказ вирушити в похід віддали вранці, біля четвертої години, і вже близько 9-ї години досягли Лісної, де відправили декілька загонів, аби вони доставили царю дані [розвідки]. Як тільки генерал Левенгаупт побачив рух московитської армії, він одразу наказав вишикуватися в бойовий порядок і дав усі необхідні розпорядження для подолання ворога. Урешті-решт він залишив два батальйони в тилу, щоб скупчити московитів у невеликому болоті, через яке вони мали пройти. Цар зважив на це і дав негайно наказ князю Меншикову, щоб той наказав полковнику Камбелю, який вів авангард, відправитися з полком драгунів і напасти на два шведських батальйони, на які московити одразу ж направили вогонь, так що шведи не встигли навіть стати в бойовий порядок. Як тільки згаданий полковник Камбель почав наступ, він дав наказ двом ескадронам, які він підготував, рушити вперед, аби інші загоны могли легко пройти, а потім він витримав довгу паузу під ворожим обстрілом; цар наказав одному батальйону із гвардії прийти на допомогу Камбелю разом із двома [батальйонами] із Інгерманландії, які напали на шведський батальйон, так що більше половини з них залишилося на полі бою. Однак московити посилити свій наступ і знайшли можливість організувати бойовий порядок. Поки генерал Левенгаупт захищався, його авангард розбили. Він спробував випередити тих московитів і наказав нарешті своїй армії організуватися в бойовий порядок. Як тільки цар зрозумів, що шведська лінія простягнулась набагато далі, ніж його армія, князь Меншиков отримав наказ відправити чотири полки драгунів, які одразу ж, із двома полками кінноти, виступили на лівий фланг для того, щоб накрити цей фланг, яким командував генерал Пфлуг. Однак московитський правий фланг під командуванням Голіцина і принца Дармштадтського накрив шведський фланг із двома полками драгунів і гвардією князя Меншикова. Після цього вони провели необхідну реорганізацію, аби знову напасти на ворога. Надвечір московитам дали сигнал для наступу всіма частинами. У відповідь шведи пішли в атаку на московитів і зійшлися в жорсткій битві, що тривала понад пів години, і обидві сторони сумнівались у перемозі один одного. Водночас цар постійно перебував під сильним вогнем для того, щоб надихати інших. Він за необхідності був на лівому фланзі, коли побачив, що є потреба посилити гвардію Меншикова полками. Унаслідок цього шведи змушені були поступитися, що було помітно у їх бойових порядках. Завдяки цьому московити швидко одержали перевагу, і, насамкінець, ще рішучіше напали на шведів. Відтак, ті змушені були відступити до свого обозу з возами і певний час вели битву з двома частинами. Однак близько третьої години вони закрилися за тюками й наступ розпочався знову. Саме тоді Його Царська Величність почув, що генерал Баур перебуває приблизно на відстані в пів години ходу від нього. Він вирішив, що буде правильно дочекатися його генерала. Той прибув близько четвертої години, однак змушений був зі своїм корпусом вистояти під сильним вогнем усієї шведської артилерії, яким хотіли відтіснити лівий фланг московитів там, де він розташувався, тоді Баур відвів від лівого флангу два полки драгунів, для того, щоб посилити правий фланг. Після цього відбулося таке: цар наказав, щоб і правий, і лівий фланги знову діяли тепер самостійно, один без одного. Після того, як лівий влаштував наступ на мило вперед, офіцери й солдати вступили в таку гарячу битву, що вони виконали вказане розпорядження раніше. При цьому лівий фланг шведів під таким натиском відступив назад, два його батальйони і 10 ескадронів змушені були відступати так, щоб фланг московитів прорвати правим флангом. Однак шведи змушені були вдатися до того, що билися з клинками в руках так завзято, що від тих двох батальйонів залишилось не більше 70 осіб. Доволі швидко московитський лівий фланг скористався такою перевагою. Московитські ескадрони направилися на шведські вози і вдарили по тих шведах усім своїм лівим флангом. Туди генерал Левенгаупт направив усі свої сили й виступив проти

московитів, які перебували між возами, водночас було відкрито страшний вогонь проти московитських батальйонів, так що вони змушені були відступити. Однак московитський корпус битви разом із лівим флангом за таких обставин виступив проти шведів, так що вони змушені були потіснитися вправо, для того щоб захищатися проти московитів. Відтак, битва стала ще більш запеклою і між кіннотниками, і між піхотою. Через постріли з обох боків нічого не можна було почути, поки не настала ніч, коли обидва учасники не змогли розрізнити один одного. Відтепер, коли в такій темряві московити вже не могли дістати шведів за їхніми возами, цар наказав, щоб тут при пограбуванні ніхто не загинув, офіцерів, які так вчиняли, розжалувати, а солдатів страчувати, оскільки армія має бути зі зброєю для того, щоб оточити шведів. Водночас царю доправили всі знаки перемоги від цієї битви, які налічували 42 прапори і 10 штандартів; крім того, було захоплено 16 одиниць зброї, яку передали до артилерії московитів. До того ж цієї ночі вдарив доволі сильний мороз, так що шведи розпалили навколо своїх возів великі багаття. Цар одразу наказав своїй армії, що була впродовж усієї лінії, де горіли вогні, на світанку підготувати все для виступу. Тими вогнями шведська ставка дала знаки про те, що там їх зустріне великий спротив. Потім стало відомо, що генерал Левенгаупт таким способом вдався до військових хитрощів, за допомогою яких намагався якомога сильніше приховати їхню втечу; після цього він залишив усіх своїх поранених і свої 8000 возів, яких він мав одним махом доставити до армії короля шведів, яка мала в тих возах потребу, і відстати від московитів. Одразу після цього генерала Пфлуга з 1000 гренадерів на конях і 2000 драгунів було відправлено переслідувати тих шведів. Ледь він пройшов пів милі, як зустрів залишок шведів у лісі, на яких він сходу налетів і півгодини переслідував до Пропойська. Після того, як вони були розбиті, решта втікачів кількістю 3000 осіб ретирувалися на церковний двір, і, як тільки вони побачили прибуття генерала, дали сигнал до капітуляції. Для цього він відправив лейтенанта з шістьма ескадронами до них прийняти капітуляцію. Однак більшість солдатів так напилися горілки, що вони на пропозицію їхніх офіцерів не пристали, а дали залп по московитських драгунах і вбили двох із них. Відтак, лейтенант відступив, однак генерал Пфлуг направив проти шведів гренадерів і драгунів. Унаслідок чого вони з оголеними клинками вдерлися на церковний двір і перебили всіх, хто чинив опір. Під час цієї рубки було поранено декілька піхотинців, які підпорядковувались генералу Мікошу. Коли він захищався, генерал Левенгаупт скористався цією обставиною і з тими декількома частинами переправився через річку на той бік. Однак, оскільки більшість офіцерів мали на іншому боці квартири, то він не хотів їх переслідувати, а знищував усіх простих солдатів. Відтепер генерал Мікош зі здобиччю і полоненими повернувся знову до генерала Пфлуга. Коли ті офіцери повернулися із погоні, то вони були переконані, що генерал Левенгаупт убитий, оскільки він отримав два постріли в тіло. Уранці цар розпорядився влаштувати святкування перемоги. Втрати шведів склали 20 полків, які нараховували 16000 осіб. Вони втратили також генерала Штакельберга разом із офіцерами, які не були полонені. У полон до московитів потрапили 2763 особи разом із 703 офіцерами, до того ж було захоплено 47 знамен, 10 штандартів, 16 гармат і 8000 возів із усім багажем і амуніцією. Московити втратили 70 офіцерів, частина яких була вбита, частина поранена, 1277 солдатів було вбито, 2734 поранено, серед яких принц Дармштадтський, генерал Баур, полковник Вайден та два інші московитські офіцери.

Крім цього повідомлення, надалі додавали ще інші московитські налаштовані розповіді, із яких не можна знайти жодного слова, яке б суперечило іншим повідомленням, яких є з десяток. Однак вони дуже суперечать шведським налаштованим [відомостям], навіть, коли їх згадують у нейтральних листах, особливо тим, що вказують шведські втрати в 16000 осіб, на тій підставі, що весь корпус Левенгаупта в цілому складав не більше 14000–16000 осіб. У Вільно мали відомості від шведського офіцера про битву, який наголосив на тому, що вся шведська інфантерія налічувала приблизно 10000 осіб, що залишилась на полі

бою, кіннотники переважно втекли, при чому московити захопили 7000 возів, 2000 голів скота, всю артилерією і багаж. Із Данцига сюди написали, що отримали листи із Литви, які повідомляють, що генерал Левенгаупт втратив не більше 4000 осіб і продовжив похід до короля шведів. Повідомляють також те, що генерала Левенгаупта не було вбито, а тільки поранено. Між тим генерала Баура було прострелено через рот, так що куля пройшла через щелепу в шию.

Водночас король шведів із армією повернув в Україну, оскільки московити від кордону до Смоленська все спалили, також подібне відбувається й у інших місцевостях, тому шведам важко утримувати свою армію. Шведські полки, розташовані у Великій Польщі, вирушили в похід і говорять, що вони вирушають до Підляшшя в напрямку Тикочина, туди має потім слідувати король. Цей король досяг 28 жовтня Ельбінгена з наміром після обіду продовжити шлях до Тикочина, туди вже доставили державний двір і багаж у супроводі коронного великого канцлера. Згодом дізналися, що король Станіслав дійшов до Тикочина. Тоді ж козаки і калмики напали на місто Могильов. Оскільки міщани в місті не мали можливості захищатися від них, то здалися добровільно, покладаючись на те, що обійдуться видачею євреїв і декількох людей від ордену. Однак цар видав наказ, на виконання якого місто було віддано на плондрування впродовж двох годин і з усіма передмістями було спалене. Унаслідок пожежі 2500 будинків перетворили на попіл і 20 людей спалено, також було знищено майна на декілька мільйонів. Подібного нещастя зазнали міста Горки та Орша, ті козаки вчинили так, що Копісо і Вітебськ також змушені були здатися.

Із Петербурга отримали відомості, що граф фон Боцис, віце-адмірал, нещодавно з 12 великими бригаantinaми був обстріляний. Унаслідок чого на узбережжі від Карелії також 500 містечок і сіл, розташованих біля озера Ладога, були сплюндровані й розграбовані.

Оскільки епідемія досягла Польщі, то комендант Варшави повідомив, що з 30 червня до кінця вересня 15340 осіб померло в цьому місті й передмістях. Оскільки таке нещастя минуло, то церкви знову відкрили для того, щоб знову правити Божу службу. Щодо Любліна, то маємо певні відомості, що там відчувують епідемію. Більшість орденів там відпустили учнів. Хвороба також охопила Пруссію в землях Гогенштайнів, єпископство Ермеланд та інші місцевості.

1708. Т. 84. С. 913–914.

Із Польщі.

У шведській армії, у зв'язку із епідемією, наказали полкам розташовуватися не в містах і селах, а в полях, а того, хто цей наказ порушить, негайно, не зважаючи на персону, буде страчено. Щодо минулої битви між генералом Левенгауптом і московитами, то додалися ще певні обставини, зокрема московити чимало взяли в полон тих, що втекли. Ця битва тривала три дні; з московитського боку вона відбулась успішно, оскільки московити тим шведам, сили яких переважали, ударили в спину. Перед цим вони оволоділи річкою Сож, так що ніхто не міг перейти. Шведи ніяк не змогли сформуватися в бойовий порядок, оскільки вони змушені були робити маневри від одного полку до іншого, а, коли билися з московитами, то маса скота, що налічувала 30000 голів, створила велику перешкоду, потім більшість його була захоплена московитами.

З того часу шведи мали ще одну неприємність. Коли вони хотіли оволодіти Інсулом, то за Фінляндією московити розбили генерала Любеккера, а, оскільки він не зміг доставити коней флотом адмірала Анкерштіренса, то розпорядився розстріляти 3000 з них, щоб їх не отримали московити. Також вони змушені були полишити свої понтони й кораблі, які вони розбили через Неву, за 6 миль від Петербурга.

Про розповсюдження епідемії свідчить те, що до Праги через Віслу перейшли тільки 30 осіб, а на цьому страшному шляху померло 2000 християн і євреїв.

1709. Т. 85. 31–41.

Із Польщі.

Оскільки у 83-му томі на 837-й і подальших сторінках про битву було викладено на основі московитських описів, то слід врахувати деякі не встановлені речі. Оскільки «Європейська фама» не хоче віддавати перевагу жодній із сторін, то не може не скористатися тим, щоб тепер викласти ці обставини зі шведських повідомлень.

Одразу, як тільки генерал Левенгаупт залишив Шклов і перейшов через Дніпро, московитський генерал-ад'ютант Шульце увійшов у це місто з калмиками, після чого він розташувався в передмістях біля Дніпра; коли вже генерал Левенгаупт залишив місто, то вони напали на ар'єргард і захопили декілька возів з провіантом і декількох полонених. Водночас генерал Баур у четвер і суботу продовжив свій похід і пройшов дві або три милі й став неподалік від Могильова. Однак цар залишився біля князя Меншикова і фельдмаршала Гольца на кордоні в напрямку Орші й постійно йшов збоку шведської армії, аби генерал Баур сам зі своїм обозом рухався з іншого. Ці два корпуси утворювали армію із 100000 осіб, не мали ніяких інших намірів, крім тих, щоб перешкодити Левенгауптському корпусу об'єднатися зі шведською головною армією. Далі вони напали на шведів у неділю неподалік від Бихова. Вони там самі втратили 1500 осіб. Оскільки шведи мали невеликі втрати, то можна повірити, що цей напад для московитів був дуже невдалим, поки цар не вступив сам зі своїми загонами, коли вже все почалось, далі все змішалось і продовжилось у безладі. Однак він подолав це нещастя після того, як дав суворий наказ калмикам і козакам, які стояли на задній лінії, що всі вони без розбору будуть знищені, і всі ті, які втечуть із поля бою, або, якщо він помітить їх утечу, цього разу не буде пощади ні старшим офіцерам, ні їхнім підлеглим. Цей суворий наказ справді став причиною того, що до 50 чоловік порубали, до того ж деякі загинули від руки царя і такими засобами він змусив їх битися хоробро.

Після того, як генерал Левенгаупт вдало відбив московитів, він пішов за ними, щоб виконати королівський наказ. Тоді він побачив, що його ворог, відновивши сили, напав на нього з усіх боків. Нещастя його полягало лише в тому, що він перебував у незнайомій для нього місцевості й мав довіряти лише одному провіднику, який, однак, збив його з правильного шляху і привів у вузьку місцевість, де неможливо було пройти і де шлях був непролазний. Також він не мав можливості повернути назад, найменше, що він зміг зробити на цьому поганому земному ґрунті, це стати у відповідний бойовий порядок. На цьому вузькому місці, яке розташувалось між Лісною і Рактуржемна, на шведів у вівторок напали ті московити з усіх боків – спереду, ззаду і довкруг. Вони мали дуже добрий ґрунт під ногами, який був із сухим лісом і численними кілками, через які вони обстрілювали шведів своєю артилерією. Московити, які суворо виконували наказ свого царя, билися хоробро, нападали з великою завзятістю. Шведи, навпаки, коли побачили в десять разів сильнішого від себе ворога і були приречені на знищення через численні перешкоди, то намагались продати своє життя якомога дорожче. Урешті-решт московитські вояки були між возами й багажем, які захищала шведська піхота дуже хоробро і стійко, однак були зім'яті, почався безлад, значна частина залишалася в обозному укріпленому містечку. Під час цієї битви розпочалась мряка з градом і снігом, яка заважала як шведам, так і московитам. Друга частина шведської інфантерії, яка була направлена пробити шлях через дерева, ледь уникала цього нещастя, більшість із них рятувалися втечею і значна частина їх прибула до Могильова. Хоча битва продовжувалася далі, вона не дала жодного гарного шансу, тоді шведи зрозуміли, що не можуть знайти підкріплення, рішучим штурмом напали на московитів з клинками в руках і так сильно билися, що нарешті ворог втратив свою завзятість і змушений був відбиватися. Московити просунулись на одну милю до обозного укріпленого містечка. Однак генерал Левенгаупт залишався постійно зі зброєю в руках і намагався всіляко рятувати свою армію, прагнучи не відступати, щоб не розбили інфантерію. Однак

більша частина вдалася до втечі, скоро 3000 з них досягли Могильова, упродовж дня таких було ще більше, так що число таких розсіяних було набагато більше, ніж тих, що полягли на полі бою. Згідно з останніми відомостями, генерала Штакельберга, про якого вже згадували, що він потрапив у полон, врятували.

Коли вступили шведські волохи, то, незважаючи на їх уперту боротьбу, вони також зазнали невдачі. Їхній капітан на ім'я Буде потрапив у полон. Шведська сторона, що залишалась в обозному укріпленому містечку, нічого про це не знала. Однак, якщо врахувати кіннотників, які врятувалися з тими, які добралися до Могильова, та додати ще інших, то матимемо втрати в 5000 людей і декілька одиниць зброї. Щодо московитів ходили чутки, що ця перемога коштувала їм у 30000 осіб, які залишилися в укріпленому обозному містечку. Генерала Баура було поранено кулею з мушкета в обличчя, а принц Дармштадтський втратив праву руку. Цар направив князя Меншикова переслідувати шведів. Однак, оскільки той більше опікувався здобиччю, то він відправив генерала Тонвердена вперед, який з декількома полками атакував шведів, яких він розбив, незважаючи на те, що вони чинили сильний опір і вірно служили своєму королю. Цар дав армії декілька днів відпочити в Цзаузакі і виявив велику пошану генералу Бауру. Там він зібрав до купи обоз, який був захоплений у шведів, і відправив на Смоленськ, куди він прибув сам 13 жовтня. Потрібних йому міністрів зібрали в його резиденції, щоб не наражати його на небезпеку. Одночасно в царстві відбулися необхідні заходи. Із Шклова отримали приблизну копію [листа] про те, що московити всіх шведів, яких вони взяли в полон у цій кривавій битві, залишили живими; а також вони заборонили тілесні покарання тим полоненим морякам, жодного шведа не дозволено було переправляти через річку.

Дотепер надходять прошведські налаштовані повідомлення, які доволі сильно суперечать московитським твердженням про те, що московити отримали перемогу. Обставини цієї перемоги і кількість загиблих настільки не співпадають, настільки це можуть оприлюднити протилежні партії. Однак, що ж робити нам у цьому разі? Коли розповідають історію із далеких місць, куди дуже мало і дуже ненадійно може прибувати пошта, то у розповіді можна легко зробити кількість від 8 до 10000 осіб більшою або меншою. На війні не зважають на загублених, як це роблять у вівчарнях. Так заведено, що кожен перебільшує втрати свого ворога і занижує свої. Це можна робити усно і пером. Тільки не можна повернути жодного солдата до життя, не можуть розповісти про себе по чотири рази ті, що полягли назавжди, а решта продовжують говорити й писати так, як хочуть. Точно лише те, що генерал Левенгаупт згодом прибув до свого короля. Чи він втратив 5000 солдатів, як дуже хотілось московитам, або більшу кількість команди, з якою він прибув, ніхто не знає краще, ніж він сам.

Після того король шведів рушив у похід зі своєю армією від Нижньої на Осколков до річки Десна і мав намір там влаштувати свої квартири в Чернігівському герцогстві, що на кордоні з Україною. Саме тоді звернулися до тих шведів, які 12 листопада кількістю у 24 тисяч осіб вирушили із Курляндії на Литву і Самогитин для того, щоб зібрати там контрибуцію.

Водночас шведи отримали перевагу після того, як козацький гетьман Мазепа зі своїм військом перейшов на їхній бік. Цей перехід спричинив зміну обставин війни. Ще раніше запідозрили, що в московитському польовому таборі на Десні дехто мав намір пристати до нього, оскільки він свого фаворита на ім'я Вистницький⁹ відправив до короля шведів, він видав наказ козакам підготуватися до походу під приводом, що він хоче дещо влаштувати проти ворога, але ніяких деталей про свої власні наміри не сказав своїм офіцерам. Як тільки він перейшов через Десну, то вишукував свої загони у бойовий порядок і тут відкрив їм, що має намір пристати до шведської партії. Коли він помітив, що більшість

⁹ Бистрицький.

виступила проти нього, він із 1000 осіб, які стали на його бік за гроші¹⁰, урятувався втечею, щоб не порубали свої ж люди, і перейшов туди до шведів; разом із собою він захопив трьох полковників проти їх волі. Після цього вся армія разом із офіцерами, які залишилися вірними царю, повернулася до звичного порядку. За обставин, що склалися, Його Царська Величність звернувся з універсалом до конгрегацій для того, щоб обрати іншого гетьмана; після цього архієпископи Київський, Чернігівський і Переяславський разом із військовою старшиною та іншими офіцерами зібралися в Глухові для того, щоб провести вибори.

За достовірними відомостями відбулися нові битви. Після того, як камергер Рибинський отримав повідомлення, що Київський воєвода, а також князь Вишневецький і генерал Шмигельський з боку шведів, із усім знаряддям вирушили із воєводства Ленциці і хотіли рішуче напасти, для чого привели свої війська під Концепполе в добрий порядок і передали Литовському прискарбію Почаю командування правим флангом, а лівим він залишив командування за собою. За таких обставин вони очікували згадані вище шведські полки, які 21 листопада прибули в цю місцевість, і їхнім правим флангом командував князь Мишновичський, а лівим – генерал Шмигельський, який дав наказ починати наступ на камергера Рибинського. Одразу все змішалось у жорсткій битві, яка тривала так довго, поки в нічній темряві обидві сторони не могли розпізнати один одного. До певного часу не можна було зрозуміти, кому з них зарахувати перемогу.

Його Кор[олівська] Вел[ичність] король шведів скоро має дати наказ зібрати всі свої морські сили, оскільки московити хочуть усіма способами наступати на воді й на суші. Унаслідок цього було завербовано 18000 матросів. Водночас у королівстві Швеція сформували 6 нових полків, кожен з яких мав складатися з 2400 осіб. Зазвичай вони були неповними, шведська армія перебуває в Україні з бажанням продовжити свій похід далі на Москву.

Щодо події, що відбулася між шведським генералом Любеккером і московичами на Інсулі Ретуарі, і про які у 84-му томі на 914-й сторінці коротко розповідалось, то підтверджено те, що коли шведи після невдалої битви хотіли врятуватися на кораблях, відбувся страшний безлад. Так що з двох батальйонів, які були на суші й охороняли обоз і 4000 коней, мало хто залишився живим.

Король Станіслав 21 листопада вирушив до Тикочина і пройшов походом зі шведським підрозділом до Нура для того, щоб прямувати до України з тим, щоб, де це можливо, об'єднатися з королем шведів. Однак до певного часу про нього нічого ніхто не знав, поки він не вийшов до Вишневиці на кордоні з Люблінським воєводством. Водночас коронна армія розташувалась на зимові квартири там, де їй було зручним. Литовська армія розділилась і частина її відправилась на Волинь, а інша на Польщу, а третя в Гродно, щоб там стати на зимові квартири так, аби вони при необхідності впродовж 14 днів могли зібратися один з одним.

Щодо іншого, підтвердилося, що епідемія тепер у Гарні, і з не меншою силою лютує у більшості місцевостей. У цьому місті хвороба забрала понад 3000 осіб, так що тепер там перебували не більше 60 поважних бюргерів і купців.

1709.Т. 86. С. 130–133.

Із Польщі.

За декілька тижнів до цього надійшли відомості із України [з інформацією] про те, що 26 грудня відбулася кривава битва між шведською і московитською арміями, і що ця остання була повністю розбита і вдалася до втечі. Однак з того часу не можна розкрити ніяких подробиць, тому, на жаль, про цю зустріч маємо сказати лише кілька слів. Шлях із України до нас далекий. До того ж легко може статися так, що за довгий час відомості, навіть якщо вони й добре скомпоновані,

¹⁰ Тут і далі публікатори використали тенденційні повідомлення царської штаб-квартири про «зрадника» І. Мазепу.

стають спустошеними й переплутаними так, що втрачають дух правди. До всього цього тривала суворя погода супроводжується різними рідкісними явищами.

Із різних місць надходять відомості, що шведська армія окопалася за 2 милі від Стародуба. Інші листи повідомляють, що вона стоїть під Глуховом, за чотири милі від московитського кордону, де отримала достатньо харчів. Згодом вони стали з Мазепою під Конотопом, однак звідти пішли назад між Переяславом і Ніжином по цей бік річки Сейм. Це підтверджено тим, що надійшло велике послання всьому королівству Швеція і в прикордонні країни, про це прочитали у трьох осіб із молоді команди, віком від 20 до 40 років, яку було створено у Волгасті та Данцігу для того, щоб встановити місцезнаходження тих загонів, які було направлено із померанських укріплень до Польщі. У згаданому королівстві та у Фінляндії було зібрано багато коней для того, щоб знову поповнити армію.

Згаданий Мазепа, який перейшов до шведів, привів із собою 8000 козаків (московити кажуть, що тільки 3000) і вже благополучно розташувався у шведському таборі. Московитський двір висунув йому звинувачення, що він забрав з собою велику суму грошей, яку йому було довірено, оскільки вони знадобляться йому для того, щоб уникнути нещастя, бо він вже чоловік, якому 83 роки. Перед своїм відходом він наказав стратити свого секретаря і двох полковників через те, що вони могли викрити його наміри до зради. Однак царю він збрехав, що вони лжесвідчили на нього. Коли це вже відбулося, Мазепа обмінювався небезпечною кореспонденцією зі шведами. Після того Його Царська Величність вже назвав зі згоди старшини нового гетьмана тих козаків. Між тим князь Меншиков після того, як захопив Батурин, там на площі влаштував зображення відступника Мазепа, зірвав з нього орден Святого Андрія і після цього дав розпорядження кату відрубати голову. Потім згадане місто московитами було повністю сплюндровано і спалено.

Між тим оку короля Польщі для досягнення примирення з коронним великим гетьманом Синявським була влаштована зустріч у Самоці, коронний намісник Потоцький з боку коронного великого гетьмана, з боку короля, однак, з'явився литовський підканцлер, 16 січня французький посланець пан Бонак прибув до Лемберга і був прийнятий на державному [рівні] коронним великим гетьманом. Того ж дня відбулась таємна конференція. Наступного дня великий коронний гетьман відвідав посланника, там відбулися тривалі перемовини і потім коронна армія відбула до Ярослава. Щодо справ польського короля, то в січні він перебував у Гірмені і змушений був відкласти похід на Волинь через сильні морози.

Серед іншого, високоповажний принц Дармштадтський 13 жовтня минулого року помер від рани, яку він отримав під час битви між московитами і шведським генералом Левенгауптом через постріл у верхню частину лівої руки. Цей хоробрий принц 1706 року, після того, як він залишив духовну службу настоятеля Кельна і Бреслау, пішов на службу до московитів і отримав від царя звання генерал-лейтенанта.

1709. Т. 87. С. 197.

Із України на початку цього року надходили відомості, що король шведів зі своєю армією розташувався в районі Ромнів, Конотопа, а також в інших містах та селах по річці Десна. Після цього стало відомо, що вони вирушили далі і 4-ма колонами направились до московитських кордонів. Водночас шведський генерал Крассау потребував від Любліна великої суми грошей, яку, однак, після численних клопотань магістрату, було зменшено до 10000 талерів, і від згаданого генерала було направлено універсали в інші воєводства. У лютому від шведської армії отримали відомості, у яких ішлося, що наприкінці весни військо прибуде до Березуа, Мопоцуа, за 3 милі від Полтави, стане на запорізькому кордоні, яким, однак, володіють московити біля Ворскли, за 9 миль від Опішної, де вони мають при собі нового гетьмана Скоропадського. Усі ці відомості писані 18 грудня від згаданої московитської армії із колишнього табору під Лебедином. Потім дізна-

лися, що шведи, після переходу до них колишнього гетьмана Мазепи, розташувалися на зимові квартири між Ромнами і Гадячем, їхня армія хотіла відпочивати, коли в цю місцевість прибув князь Меншиков з частиною кінноти. Як тільки він з'явився біля міста під назвою Сміла, то вони, оскільки їх там не очікували, непомітно розташувалися з 10000 осіб кіннотників і піхоти, потім вони напали з кіннотою і понад 500 осіб убили і 300 захопили в полон, а решту ще півмилі переслідували. Коли він побачив, що велика частина шведської гвардії направились проти нього, він засів у згаданому містечку і таким способом розташувався в квартирах біля шведів. Саме тоді виступив генерал-лейтенант Ренн із 1000 кіннотників та з 6-ма батальйонами піхоти і поклав 400 солдатів, а декількох полонив. Такий зміст мають московитські розповіді, однак, після того, як їх перекладають на шведську мову, то дуже далеко відступають від основного тексту. Нещодавно король Станіслав відправився в Бреч для того, щоб провести перемовини з литовським великим гетьманом. Від нього він рушив до своєї штаб-квартири в Симін біля Любліна. Тоді ж згаданий великий гетьман Сапіга зібрав свою армію під Слущком, аби з армією відправитися до короля, оскільки він отримав відомості про те, що московитський корпус зараз в поході, щоб об'єднатися з коронною армією. Після того згаданий король вирушив знову із Симіна і відправився до Сміжова, де з ним зустрівся принц Костянтин Собєський. За цих обставин французький посланець маркіз Бонак не шкодує зусиль і старань, щоб досягнути від коронного великого гетьмана Синявського визнання Станіслава законним королем Польщі. За такої умови він вдається до звичної французької майстерності і різних засобів: то проявляє доброзичливість, то швидко знову переходить до залякування. Однак це не діє, оскільки цей вільнолюбний поляк не хоче своєю шаблею підписувати жодного закону. Цей приклад дає змогу ще раз переконатися в тому, що француз і щастя рідко зустрічаються один з одним.

1709. Т. 88. с. 260–264.

Із Польщі.

Після того, як Меншиков отримав дані, що Його Величність король шведів вирушив із Гадяча на Полтаву, він слідував за ним з 3000 кіннотників і вступив під Опішню в битву зі шведами, про яку чуто, що московити втратили приблизно 300 осіб, а князь Меншиков сам попав у велику небезпеку. Між тим місто Люблін віднині звільнено як від поставок провіанту, так і від квартирування шведів. Однак шведи при відступу взяли з собою заможних бюргерів, які мають сплатити решту контрибуції у 2000 талерів від міста. Коли настали нечувані морози, король шведів оточив усією армією невелику фортецю Веприк, неподалік від Гадяча. Там засіло 1000 московитів і він штурмував її впродовж 5 годин. Оточені чи не тричі відбивалися. Нарешті комендант дозволив через нестачу пороху в місті дати фінальний акорд. До того ж, у наступній сутичці він не очікував підкріплення. Листами із Москви запевняють, що під цим козацьким містечком зі шведського боку вбито 4 полковники, а саме обидва графи Шперлінги, Таубе і Фріц, 3 майори, 7 капітанів, 9 лейтенантів і прапорщиків, 385 унтер-офіцерів і рядових. Приблизно 1000 осіб було поранено, серед яких фельдмаршал Реншильд і генерал Штакельберг. З московитського боку налічується вбитими: 1 майор, 6 капітанів, 8 лейтенантів, 16 прапорщиків і 967 рядових. Далі, у лютому під Гоцкі¹¹ знову відбулась запекла битва між обома партіями, у якій шведи втратили 2000 осіб убитими і було багато поранено, захоплено також дещо з артилерії багажу. Король шведів сам брав там участь і під ним пострілом було вбито коня. Наскільки можна покладатися на ці відомості, сказати не можна, дратує з цього те, що в розділах з Польщі досить часто доводиться вживати такі слова, як «кажуть», «за чутками» тощо. Так що читач має причини думати так: «Чи хтось може знати, це правда, чи ні?»

¹¹ Городне.

Його Кор[олівська] Вел[ичність] король шведів дав наказ у Стокгольм, щоб із наступним транспортом направили шість полків зі Швеції і три полки з Померанії до Польщі.

У березні король Станіслав перебував у Типині, неподалеку від Томасова і, сподіваються, що він потім піде далі на Волинь. Коронний великий гетьман Снявський перебуває в Тарло і там він вчинив так, що коли вже французький посланець маркіз Бонак і староста Воленський перебували в дорозі, щоб знову провести переговори з ним від імені короля Станіслава, він наказав їм передати, що не треба далі їхати до нього, оскільки він твердо вирішив не слухати їх, аби не накликати на себе невдоволення московитів. Причини, чому коронний великий гетьман не захотів мати справу з цим послом, є серед всього іншого такі. Оскільки цей міністр з великим коронним гетьманом постійно поводився так, що він наче б то все повністю узгодив зі Станіславом, а той питав його, чи має він повноважні інструкції від свого короля, щоб говорити від його імені? Однак у цьому пункті маркіз Бонак поводив себе як масло на сонці, він ховався від усього за французьким красномовством і говорив, що він діє таким способом із прихильності до Королівства Польського. На що йому коронний великий гетьман строго і настільки ж вишукано відповідав, що він має добру нагоду зберегти свої зусилля і відмовитись від таких серйозних переговорів, оскільки вони не мають ніяких підстав і повноважень. Крім того, відбулось зближення між тими загонами коронного великого гетьмана і московитським корпусом генерала Гольца. Далі ці з'єднані загони мають намір рішуче виступити проти свого ворога.

Москва загалом подвоїла всі заходи, щоб відшукати достатньо ресурсів для ведення війни. Серед них канали, які Його Царська Величність наказав прокласти в певних територіях, тепер повністю готові. Ті канали він розпочав з Іван-цар моря, із якого можна потім плисти річкою Дон. Від згаданого моря проходить канал до річки Упа, із якої можна добратися транспортом до Оки і Волги, далі можна пливти в Каспійське море і в Персію. Другий канал починається із річки Тверца, неподалеку від міста Твер, і слідує далі до [річки] Мота, далі через Озеро Ільмень у річку Волхов до Ладозького озера, і, нарешті, через річку Нева до Санкт-Петербурга, до Остзейського моря.

Литовський великий гетьман Сапіга має раңдеву в Роготині, за 5 миль від Новогрудка. Там після чотириденної конференції вирішено, що згаданий великий гетьман 14 березня з 80 загонами із Польщі і 1200 піхотинцями підуть за королем Станіславом на Волинь. Тоді ж єпископ Лемберга, який довгий час був у полоні в місті Москва, 17 лютого помер.

1709.Т. 89. С. 370–374.

Із Польщі та Швеції.

У квітні шведський генерал-майор Крассау розпорядився від 2 до 3 тисяч осіб відправити в Бережани, у маєстності коронного великого гетьмана, для того, щоб покінчити з вічною ворожнечею. Його комісари поставили вимогу Кракову, як тільки він підійшов туди, виплатити контрибуцію в 30000 рейхсталерів і від усього воеводства з кожного диму по 6 рейхсталерів, після того вони знову повернулися до Тарнова для того, щоб там влаштувати магазин. Для цього вони від того міста, крім контрибуції, встановили штраф у 5000 рейхсталерів, оскільки вони закрили ворота, після того, як згадані комісари перший раз розташувалися перед ними.

Якщо вірити листам із Вільди, то король шведів у згаданому місяці вирушив до Дніпра і розташувався з половиною армії біля Термочана, поблизу цієї річки. Однак потребують уточнення відомості про битву, що відбулась між шведською і московитською арміями, хоча там перші отримали перемогу, тим не менше повідомлення про те, що було втрачено двох генералів, а саме графа Левенгаупта і фельдмаршала Реншильда, виявилися недостовірними.

Дятлов Володимир Олександрович – доктор історичних наук, професор, перший проректор, проректор з наукової роботи Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка (вул. Гетьмана Полуботка, 53, Чернігів, Україна).

Dyatlov Volodymyr O. – doctor of historical sciences, professor, First Vice-Rector, vice-rector for research of the National University «Chernihiv collegium» named after T.G. Shevchenko (53 Hetman Polubotka Street, Chernihiv, Ukraine).

E-mail: first.prorector@chnpu.edu.ua

Дата подання: 18 червня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 25 червня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Дятлов, В. Україна та І. Мазепа на сторінках журналу «Europaiche Fama» в 1706–1709 рр. *Сіверянський літопис*. 2021. № 4. С. 83–98. DOI: 10.5281/zenodo.5207528.

Цитування за стандартом APA

Dyatlov, V. (2021). Ukraine and I. Mazepa on storinkakh zhurnalu «Europaiche Fama» v 1706–1709 rr. [Ukraine and I. Mazepa on the pages of the journal "Europaiche Fama" in 1706–1709]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, P. 83–98. DOI: 10.5281/zenodo.5207528.

